

Balázs Zoltán

HOLMIK 4.

Fenyő

Nem vagyok botanikus, de még műkedvelő kertész sem, nem ismerem a növények rejtett és titokzatos életét. Csak külsejüket szemlélhetem, meg talán kapcsolatukat a környező világgal. Mire tanít minket a fenyő?

A fenyő az ellentétek fája. Igyekszik távol tartani magát az embertől, lehetőleg olyan helyre telepszik, ahol eleve csend van, legföljebb a szél vagy a tenger monoton zúgása hallatszik: a magaslatokra, a tajgára, a tengerpartra. De a fenyvesben másutt is mindig csend honol. Más növény ott nemigen terem meg. A fenyők magukba zárkóznak, sokszor áthatolhatatlan sötétséget teremtenek maguk között. Mégis, a fenyő nyitvatermő, sem levelei, sem termése nem rejt el semmit. Túlevelei elijesztenek ugyan, de lehullva puha és ruganyos talajjá alakulnak. Örökzöldnek hívjuk, zöldje azonban nem a viruló, féktelen, buja, pezsgő élet zöldje, nem a növekedés, a lükettetés, a bontakozás színe, hanem az elmúlás és vértelenség, a csontvázszerűség, a vázlatosság zöldje. Lehullott leveleiből nem lesz avar, nem lesz élet forrása. Tenyészet helyett enyészet. A fenyő nem hív, de nem is tilt. Sírkertekbe sokszor ültetnek fenyőt, a fenyő örökzöldjére hivatkozva. De ez a zöld nem annyira az élet, a reménység, mint inkább a máslet, a megközelíthetlenség, az érinthetlenség színe. Nem is evilági, inkább transzcendens szín ez.

Minden fenyőben van valami egyszerre halotti és létező. Ahogyan él, nem az életet, de nem is halált hirdeti. Ezért talán nem is az ellentétek fája, hanem külön kategória. Sérülékeny, puha fa, könnyen kidönthető, gyorsan elhamvad. Mégis, a fenyő a legrégebbi fák közé tartozik. Termése ősi, régen kihalt páncélos állatokat őriz. Kalifornia tízezer éves óriás vörösfenyői, a Kárpátok kicsi, de ezeréves cirbolyafenyői egyenként is civilizációk, népek, kultúrák hallgatag, közömbös, magányos szemlélői. Minden fenyő magányos, akkor is, ha fenyvest alkot. Túl van életen és halálon. Létezése sokkal jelszerűbb, mint bármi egyéb a flórában.

Nagy világok, nagy birodalmak soha nem szűnnek meg. Az ember, önmaga erkölcsi épülésére, szereti a drámai és látványos bukásokat, a katasztrófákat, a végérvényes megsemmisüléseket. Spengler, Toynbee, Wagner – mind-mind az özönvíz prófétái. Az Írás viszont egyértelmű: soha többé nem lesz özönvíz. Bukás lesz, megsemmisülés is, de semmi, ami érték, nem múlik el. A fenyő a *tanú* rá. Róma elbukott, mégis él. Liszt Ferenc erre érzett rá, amikor Róma, a Villa d'Este fenyőiről szerzett zenét. Ahol a nagy birodalom emlékeit a valóságban is fenyők veszik körül, ott nem síri, hanem töprengő, emelkedett, szemlélődő csend van. Se nem hívás, se nem tiltás. A fenyő nem kíván hódolatot, mint Csontváry cédrusa, a görögök sem fenyvesekben áldoztak. A fenyőben

nem lakik senki. A fenyő tanú, de nem prédikátor. Ha kérdezzük, válaszol; de nincs szüksége ránk.

Aquileában gyönyörű, megrendítő fenyősor vezet az őskeresztény bazilikához. Aquilea, az egykor pátriárkai székhely megmaradt – ellentétben Ravennával – abban az állapotában, ahogyan elhagyták, mert a tenger is elhagyta egykor nagyszerű kikötőjét. A bazilika egyetlen hatalmas csarnok. Semmi termegosztás, oldalkápolna, oszlop, kórus. Nyitott, tiszta, mint a fenyők, amelyek körülveszik. A korai kereszténység, egyetemes zsinataival, rettenetes ellentéteivel, egyre jobban ráérezve a történelemnek való kiszolgáltatottságára, már távol az apostoli idők szókratészi közvetlenségétől, immár a rendszerépítő teológia hajnalán, ugyanúgy elmúlt, mint Róma. S mégis ugyanúgy él.

A fenyő nemcsak a dél, hanem az észak fája is. Persze északon az ember kevés megőriznivalót alkotott a középkorig. Akkor viszont székesegyházakat emelt. A fenyő délen bizánci, északon gótikus-germán fa. Még Shakespeare erdői is, ahogy Szerb Antal írja, gótikus erdők, amelyekben szellemek, mítoszok, mondák, regék laknak. A nagy gótikus székesegyházak is tele vannak szellemekkel, ártó és segítő angyalokkal, egy olyan birodalom lakóival, amelybe az ember kapaszkodott is, de igyekezett tőle meg is szabadulni. A gótikus oszlopok fenyőfák, a díszítés, az ornamentika a fenyveseket és a fák mögül kivigyorgó ördögalakokat és suhanó angyalszárnyakat idézi. Ez a világ is elmúlt, de mégis velünk van. S amikor – germán szokás szerint – karácsonyfát állítunk, ezt a titokzatos és gótikus világot állítjuk magunk elé, teleaggatva csodával és titokkal, váratlanul felszikkázó és homályba burkolózó fényekkel. A fenyő pedig itt is tanúskodik. Csöndben, minden rejtelem és bonyolult összefüggés nélkül igazolja, hogy nem múlik el semmi, mert a Gondviselés mindent megtart valahol és valahogyan, ami jó és fontos. Hogy hol és miként, nem tudjuk. Csak azt, hogy az élet és a halál számunkra egyedül ismert törvényei egyszer majd elmúlnak. „Nem házasodnak és nem mennek férjhez többé.” Nincs több születés és nincs többé múltó idő.

Füst

Tűz és füst szorosan összetartozik. A tűzről a legtöbb embernek számtalan dolog jut az eszébe; a füstről azonban alkalmasint nem sok. S az a kevés sem tűnik fontosnak, még kevésbé lelkesítőnek. A tűz ugyan megemészt, megsemmisít, de mégis nagyszerű. Ami viszont megmarad, az a pernye, a korom, a hamu és a füst, s mindez valahogy szomorú és lehangoló. Vagy ha mégsem, akkor éppen azért nem, mert a tűzre utal: akár úgy, hogy meleget, fényt, mozgást ígér, akár úgy, hogy bajjal, szennyezéssel, szenvedéssel fenyeget. A füst mégis fontos.

Bár a füst illékonynak, erőtlennek és mulandónak látszik, hiszen a tűz után van, bizonyos tekintetben erősebb nála. Erről minden normálisan táplálkozó felnőttnek tudomása van, hiszen a füstölésről mint a legegyszerűbb tartósító eljárásról közvetlen tapasztalattal rendelkezik. Húst, halat, sajtot szoktunk füstölni, tehát a legértékesebb élelmiszereket. A füstölés a borkészítésnek is fontos része: egyes borokat csak megfelelően

füstölt hordókba töltenek. A füst eltűnik, s mint ilyen, semmit nem vesz el tőlünk; mégis megmarad, valamit hozzáad az életünkhöz. Ez a füst legfontosabb tulajdonsága: elillan, de ha résen vagyunk, valamit megőrizhetünk belőle – vagy általa.

Vannak tervek, amelyek megvalósulnak, s vannak tervek, amelyek füstbe mennek. A füst fölött már nincs hatalma az embernek. De téved, ha úgy gondolja, hogy szüksége sincs rá. Csak persze nem materiális értelemben. A gőzre így van szüksége: tehát hatalmat is kapott fölötte, mint a természet erői fölött általában. A gőzt igába foghatja, fölhasználhatja, dolgozhat vele. A füst használhatatlan. Az, hogy vele tartósítunk, valójában csak jelzés. Szinte minden, ami az emberi életben igazán lényeges, az evés és az ivás eszközeivel utal önmagára.

Hogy a füst mennyire fontos számunkra, azt a dohányzás ősrégi szokása bizonyítja. Számos nép kultúrájában a füst emberi kötelékeket és fogadalmakat pecsételt meg, tett tartóssá. Az I. világháborúban letűnt európai kultúra hanyatlásának egyik csillogó jele volt a dohányzás összekapcsolása a kártyával, az újságírással, a kaszárnyaélettel. A dohányzás *lokálizálódott*, s megjelent a cigaretta, a géppuska- és géppisztolylövedék közvetlen elődje illetve *diametrikus* rokona. A nagyvárosi járdaszél folytatása a lövészárkok pereme. Végetért a dohányzás korszaka, s megkezdődött a füstölésé. Ennek az a lényege, hogy az ember leszívja a füstöt, mivel ősi ösztönével még tudja, hogy a füst valahogy tartósít, s azt reméli, hogy ezzel ő maga fog tartósulni. A cigarettázás – úgy, ahogy a többség, hogy is mondjuk, *végzi* – öntartósításra tett kísérlet, amely magától értetődően kudarcra van ítélve. Persze civilizációnk még ebben a tekintetben sem ismer könyörületet. Mivel civilizáció, legfontosabb feladata az ösztönök kordában tartása. Vannak civilizációk, amelyek az ösztönöket megszelídítik. S vannak olyanok, amelyek elnyomják. Minden önámítása ellenére világosan látszik, hogy a miénk az utóbbiba tartozik. A füstölési ösztönt a tudomány teljes arzenáljának bevetésével üldözi, ahelyett, hogy segítene megtalálni az értelmét.

Evés és ivás után az ember – hacsak teheti – rágyújt. A gyomor tele, az ital megteremti a lélek harmóniáját, már csak az *átszellemülés* szertartása van hátra. A füst ugyanis a szellem birodalmának jele (latinul a szellem tulajdonképpen *lehelet*). A füst gomolyog, betölt, hol látható, hol láthatatlan; a füstnek illata, formája, színe és íze van, de mint ha már ezek egy másik világból valók volnának. A füstben az ember nyugalomra kényszerül: a füst megállít és körülvész. A füstben figyelni kell, mert a füstben a Szellem szólal meg, s örökérvényű, *végtelenül tartós* igazságokat közöl. Ezért nem lehet meg egyetlen vallás sem, amelynek komoly tudása van a felsőbbrendűről, füstölő nélkül.

A modern embernek is van vallási érzéke, mert ez az érzék elveszíthetetlen. Tudja ezt a gonosz is: a horrorfilmek elengedhetetlen kelléke a füst. De a rockkoncert sztárjai is füstbe burkolóznak: sokáig nem értettem, miért. Most már sejtem: a közönség revelációt vár. S mivel a közönség többsége általában fiatal, tehát szenvedélyei és ösztönei által irányított, a rockkoncert lényegében a zabolátlan és leplezetlen vallási érzék extatikus ünnepe. A füst fölszáll: a kinyilatkoztatás megkezdődik. Persze nem a szellem szólal meg, csak az úgynevezett zene, amely nem mond mást és nem mond többet, mint ami a résztvevők lelkében már úgyis ott van: merő szenvedély és pusztá indulat.

De íme, Izajás próféta hátborzongató látomása: „Abban az esztendőben, amikor meghalt Uzija király, láttam az Urat. Magas és fönséges királyi széken ült, és uszálya betöltötte a templomot. Szeráfok lebegtek fölötte: mindegyiknek hat-hat szárnya volt. Kettővel lefődték arcukat, kettővel lefődték lábukat, s kettővel lebegtek. És harsány hangon kiáltották egymásnak: »Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!« Még a küszöbök alapjai is megrendültek harsány hangjuktól, és a templom megtelt füsttel.” (Iz 6,1–4)

Kanál

Ha a mesebeli királykisasszony apja idétlen, mégis mélységesen emberi kérdésére: mennyire szeretsz engem? – nem a só, hanem a kanál analógiájával felelt volna, aligha okozott volna csekélyebb konsternációt. Mit szeressünk, mit becsüljünk a kanálon?

Annyi bizonyos, hogy a kanalat hasznossága a legfontosabb használati tárgyak közé sorolja. Az evőeszközök közül a legkevésbé a kanál pótolható: mind a villa, mind a kés kevesebb ételtípus elfogyasztására alkalmas, mint a kanál; ez személyes tapasztalatom, még abból az időből, amikor gyakorlóruhám speciális nadrágzsebében a *kanálgép* fedőnevű harceszközből már csak a kanalat hordhattam magammal.

A kanálnak nincs klasszikus természetes analógiája. A villa az ágakra hasonlít, a kés mindenre, ami szűr vagy vág. A kanál ezért a legszorosabb összefüggésben nem a természettel, hanem az emberi lélekkel áll.

A kanál elsősorban nem az evés, a fogyasztás, az absztrakt mérés eszköze, hanem a *merítésé*. Ezért a kanál legközelebbi rokona a vödör, a korsó és a pohár, a merítés többi eszköze. A civilizáció kezdetei, tudjuk, nem a természet konstans bőségének, hanem szakaszosságának, a bőség és a szűkösség öntörvényű változásának tapasztalatához kötődnek. Az embert néha elárasztja a természet a maga bőségével, néha azonban csak szűken méri javait. Merítkezés és merítés ezért szorosan összetartozik. A merítkezéshez nem kell eszköz, mert az áradó bőség minden mértéket félretol. A merítéshez azonban igen: a kút és a forrás ugyan emberfölötti hatalmak jelenlétére utal, de ezek a hatalmak az ember kezébe adják magukat. Az ember kutat és, hogy vízre bukkanjon; s ha rátalált, merít belőle, s hazaviszi. A korsó megszentelt tárgy, s a vízhordás szent tevékenység.

A kanállal kicsiben, az asztalon ismételjük meg a merítés szertartását. (A pohárba, noha eredetileg merítőeszköz is, ma már inkább csak *töltünk*.) A tényértől a szájig valóban hosszú az út: évezredek múlnak el egyetlen másodperc alatt. Az ember a tényér fölé hajol, amelyben ízek és illatok, a természet erőinek évezredes lassú munkája, az ember intenzív tevékenysége, s a mindezt megszentelő tűz heve egyetlen valósággá áll össze. Ezzel az egységes valósággal találkozunk minden teljes értékű étkezésben, s e találkozás mértéke a kanál. A kanál teszi emberi mértékké a falatot. A falat legmélyebb értelme szerint ugyanis elragadás, kiszakítás, s mint ilyen, nem haladja meg a természet színvonalát, mert küzdelemben áll vele. A kanál révén azonban az ember a természet urának vagy gazdájának bizonyul. Nem azzal, hogy a falatot megszelídíti, formába önti.

A kanál, ahogy mondtuk, a merítés eszköze, vagyis eleve mélyebb, a természetből levezethetetlen értelme van. A kanál ezért valójában helyettesíti a falatot. Nem az evésért, az ételért való harc jelképe, mint a kés, hanem a vétel, az elsajátítás jelképe. Persze az ember nem szuverén úr a természet fölött, s mihelyt annak képzele magát, mélyebbre süllyed, mint akármelyik állat. A kanállal (pláne nagykanállal) habzsoló ember egyszerre nevetséges és szégyenletes látvány: az áldozatát marcangoló ragadozó hozzá képest minőségi ugrás, mivel megvan benne a természetes harmónia. A habzsolás nevetséges, hiszen ki akarja meríteni, ami kimeríthetetlen. S szégyenletes, mivel a merítésből ragadozást csinál.

A természet nem mondja, nem mondhatja meg, hogy mit tegyünk, mit kezdjünk vele. A természet az emberrel szemben vak és süket, mint Caliban, s mindenekelőtt: szertelen és mértéktelen. Ezért fölötté uralkodni és vele gazdálkodni csak természetfölötti mértékkel lehet, de tudván tudva, hogy sem a mérték, sem a természet nem a mi teremtményünk. A Biblia Istene a mértékek Ura is, ezért van, hogy minden fontos tárgy és objektum – legyen az a Szövetség Ládája vagy az Új Jeruzsálem – mérete isteni méret. A kanál mértéke az a természetfölötti mérték, amely megszabja, hogy miképpen kell uralkodnunk a természetben. A uralom az asztalnál kezdődik, s minden nevelés legelső foka a helyes evési mód megtanítása. A kanalat először a kezébe vevő csecsemő olyan, mint a jogart először kézbe vevő uralkodó. Csak az előbbi aktus fontosabb, mint az utóbbi: az Asztalnál ugyanis az Embert iktatják be a Természet fölötti uralomba, minden evilági uralom ősmintájába.

Az Ember pedig a merítésből tanulja meg uralom értelmét, vagyis azt, hogy semmi sem az övé, de minden érte van.

Kavics

Állítólag a kavics alakját egyetemes törvényszerűségek formálják: más bolygókon is ugyanolyanok, mégha más anyagból is vannak, mint itt a Földön. Mélyebb, ősi erők kisése minden egyes apró, sima kődarab, még inkább, mint a sziklák, amelyek talán drámaibb alkotások, de bolygónkhoz kötöttebb erők – a föld, a víz, a tűz és a levegő – versenyművei. A kavicsot a természet nyersebb erői, egyszerűen a nehézkedés és a mozgás kerekítik, gyúrják, gyömöszölik, s ruházzák föl olyan gravitációval, mint amilyen az égitesteknek van. Minden egyes szikla olyan, mint a Föld kicsiben. S minden egyes kavics olyan, mint egy ismeretlen bolygó.

A kavics az első dolgok közé tartozik, amit az ember gyűjteni kezd. Nem élelmet, nem használható, lenyelhető, ízlelhető dolgot gyűjtünk életünk első éveiben, hanem kincset; s nem csak azért, mert a táplálékot úgyis megkapjuk, a kincset viszont nem. A legtöbb gyerek bőven kap ajándékot, játékot is, *műkincseket*. A valódi kincs lényege azonban, hogy magunknak gyűjtjük. Ezért amikor az emberfia kiszabadul a tengerpart-ra, vagy ha az nincs, akkor a játszótérre, vagy ha az sincs, akkor a legközelebbi építkezéshez, akkor egyik legelső dolga a kavicsgyűjtés. Összeszed pár tucatot, gondosan való-

gatva, mérlegelve, s aztán őrizi, mint a szeme fényét, elő-előszedve, mustrálva, gusztálva, a gazdagság tudatában. Swift szerint a jehuk egyik legvisszataszítóbb tulajdonsága, hogy érthetetlen szenvedéllyel gyűjtik az értéktelen köveket, amire semmi szükségük nincs. A bölcs lovak, akik velük ellentétben szenvedélyes utilitaristák, csak éppen nem tudják, hogy ez szenvedély, megbotránkoznak rajtuk. A lovak nem gyűjtenek semmit. Éppen ezért az arany értékét sem adja legelső sorban, hogy tartós és viszonylag ritka, ennélfogva jól *használható* a vagyon kifejezésére, ahogy John Locke gondolta, hanem az, hogy a gyűjtés szenvedélyének megfelelő tárgya lehet.

Itt is fontos a mérték. A kavics mértéke a marok, illetve a marokhoz illeszkedő erszény, illetve az újkor óta: a zseb. Fontos, hogy a marokban sok kavics férjen el (a sok a legkisebb mennyiség, amelynek számát nem lehet első látásra megállapítani), mert ez adja meg a bőség és gazdagság érzetét. Az az igazán a miénk, amit a markunkban tartunk; s kell, hogy legyen, amiből sokat tudunk markolni.

A sokat és az egyet egyaránt kifejezi a kavics. Fölmarkolunk egy csomót, de utána végigválogatjuk. S amit megtartunk, az már nem egyszerűen egy *marék*, hanem *egy* marok, ami már nem sokaság, hanem egység – vagyis kincs. A maroknyi – maradéknyi – nép, amelyből új, hatalmas nemzet támad, bibliai kép. Az országalma, amelyet az uralkodó a markában tart, az értéktelen kavicsokból összegyűjtött, kiválogatott és összegyűrt, egyberendezett ország politikai jelképe.

Lufi

A lufi legfőbb tulajdonsága, hogy száll, lebeg, röpül, mégpedig szeszélyesen, kiszámíthatatlanul forgolódva a levegőben. A lufi számunkra láthatatlan és érzékelhetetlen, de mégis testközeli hatalmakat tesz láthatóvá. A levegő rejtélyes, mert áramlatai, viselkedése, dinamikája fölött úgyszólván alig rendelkezünk hatalommal. Többnyire azt tesszük, amit a földön és a vízben is tenni tudunk: látható, kézzelfogható, súlyos kezünkhöz igazodó tárgyakat látunk el motorral, s adunk olyan sebességet neki, hogy repülni tudjon. De ez nem az igazi: gondolom, a vitorlázórepülők, az ejtőernyősök, a motor nélküli sárkányrepülők és a léghajók kedvelői egyetértenek velem.

De maradjunk a lufinál: ezzel mi magunk föl ugyan nem szállhatunk, de vele mégis megmarkolhatjuk Ariel kezét, s legalább néhány pillanatra láthatóvá tesszük őt a magunk számára. Prosperóvá azonban nem változhatunk. A levegő nagyobb úr nálunk (nem véletlenül egyike ő a négy világelemnek), s a lufit eregető és kergető gyermek és felnőtt egyaránt játékszerré válik, egy nagyobb hatalom játékszerévé, boldogan és önfeledten adva át magát neki. Mert az alávetés, a kiszolgáltatottság, amelyet a lufi kiszámíthatatlan viselkedése mutat, lehet öröm is. Nehéz és nehézkes testünket ugyan nem emelhetjük a levegőbe, de a lufi kergetése közben valahogy mégis a levegő gyermekei vagyunk. A levegő uralma alatt fityiszt mutathatunk a gravitáció törvényének, ha meg nem is szabadulhatunk tőle. A lufi a test alóli fölszabadulás szaturnáliájának, az uralmi viszonyok megfordulásának a jelképe. A levitáló, elragadtatásában lebegő szent már men-

nyei karneválban vesz részt. Ő maga már léggömb, amelyet öröm tölt meg. Minden normális gyermek ismeri ezt az elemi vágyat a menyei karnevál után. Mary Poppins ezt pontosan tudja. A kacagó ember megtelik levegővel és lebegni kezd.

A szabadság öröm. Szabadok azonban csak akkor lehetünk, ha magunkra vesszük egy másik törvény igáját, amelynek szabályait tulajdonképpen nem is ismerjük. Igazából nem az ismeretlen vonz minket, hanem az ismeretlen törvény, az ismeretlen rend. Váratlanul elbuktatnak minket, s megint váratlanul fölemelnek. Nekünk jön valaki, majd mi esünk neki valaki másnak. Nem vagyunk a magunk urai, s ebben mégis rengeteg vídamság van.

A lufi ezért a karnevál elengedhetetlen tartozéka. A karnevál a mássá levés profán változata, a minden-másként-van tapasztalata, amelynek mégis szigorú szabályai vannak. Az első szabály éppen ez: mindennek másként *kell* lennie.

Manapság divatba jött a lufihalmazás. Úgynevezett vidám esteken, mulatozásokon, vásárokon, televíziós műszilvesztereken, vidámparkokban egyre gyakrabban látni egybekötött luficsokrokat, a mennyezetet eltakaró lufiármádiákat. Mondani sem kell, hogy ez a lufi természetével homlokegyenest ellenkezik, mivel a lufi nem díszítőelem, hanem programpont. A céltalanul imbolygó, karóhoz kötött lufi maga a profán blaszfémia. A test világához béklyózott és attól szabadulni nem tudó lélek karikatúrája. A görcsösen ökölbe szorított kéz üres vagdalkozása.

A lufi sorsa a kipukkanás. A lassan megereszkedő, petyhüdt, megráncosodott lufi undorító látvány. A fiatalra festett öregség hazugsága. A lufinak ki kell durrannia, mert ebben a világban ezt a sorsot méri ki rá a törvény, amely sohasem hazudik. A karnevál véget ér, a test rabszolgái visszatérnek a testbe, és ők maguk semmisítik meg saját örömeiket. Nem tehetnek másként: nem kaptak rá hatalmat. Az önfeledt öröm ideiglenes, és ennek az örömnek meg kell halnia.

Pellaro

Lido di Ostia